

מצות תלמוד תורה

א. ספר המצוות לרמב"ם | מצות עשה י"א

המצוה הי"א היא שצונו ללמוד חכמת התורה וללמדה וזה הוא שנקרא תלמוד תורה והוא אמרו (שם) ושנתת לבניך. ולשון ספרי לבניך אלו תלמידיך וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמידים קרוים בנים שנאמר ויצאו בני הנביאים. ושם נאמר ושנתתם שיהו מחודדין בתוך פיך כשאדם שואלך דבר לא תהא מגמגם לו אלא אמור לו מיד. וכבר נכפל הצויו הזה פעמים רבות, ולמדתם ועשיתם, למען ילמדון (פ' וילך). וכבר התפזר הזרזו על מצוה זו ולשקוד בה תמיד במקומות הרבה מן התלמוד. ונשים אין חייבות בה מאמרו בה (פ' והא"ש) ולמדתם אותם את בניכם ואמרו בניכם ולא בנותיכם כמו שהתבאר בגמרא קדושין (כט ב, ל א):

ב. ברכות לה:

כאן בזמן שישראל עושים רצונו של מקום שנאמר ואספת דגנך.

וא"ת והא לקמן בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום מוקמי' ליה. וי"ל דמיירי דלא שעושים רצונו אלא אין עושים רצונו כ"כ דאית' צדיקים גמורים * ועוד י"ל דפליג ליה אהא דלקמן שנה לפרש מה בין עושים ואין עושים * והא דעושים ואין עושים כי הדדי (ב) יניחו:

בזמן שעושים רצונו. הדגן שלהם וכשלא עושים רצונו נוטלו ומראה להם שהוא שלו: דברים ככספן. שלא יעסוק בדבר ארץ: מנהג מנהג. עם דברי תורה: מנהג דרך ארץ. שאם תבא לידי לורך הנריות סופן ליטול מדברי תורה: אפשר. בתמיה אפשר כדבריך: ביומי ניסן. ימי הקציר: ביומי תשרי. דריכת הגמות והגדים:

ר' חנינא בר פפא רמי כתיב * ולקחתי דגני בעתו וגו' וכתוב * ואספת דגנך וגו' ל"ק כאן בזמן שישראל עושים רצונו של מקום כאן בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום ת"ר * ואספת דגנך מה ת"ל לפי שנא * לא ימוש ספר התורה הזה מפך יכול דברים ככתבן ת"ל ואספת דגנך הנהג בהן מנהג דרך ארץ דברי ר' ישמעאל ר"ש בן יוחי אומר אפשר אדם חורש בשעת חרישה חורש בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ורש בשעת דרישה חורש בשעת הרוח תורה מה תהא עליה אלא בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים שנא * ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו' ובזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י עצמן שנא * ואספת דגנך ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן שנא * ועבדת את אויביך וגו' אמר אביי הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן כר' שמעון בן יוחי ולא עלתה בידן א"ל רבא לרבנן במטותא מנייכו ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחו קמאי כי היכי דלא תמרדו במזוניכו כולא שתא:

ג. מהרש"א - חידושי אגדות | ברכות לה:

שנאמר ואספת דגנך וגו'. יש לעיין בזה דהיא מתוקם האי קרא ואספת דגנך וגו' באין עושים רצונו של מקום הא מפורש ביה והיה אם שמוע וגו' לאהבה את ה' וגו' ועלה קאי ונתתי מטר וגו' ואספת דגנך וגו' והיפך באין עושים רצונו של מקום השמרו לכם פן וגו' ולא יהיה מטר וגו' וי"ל בזה כדברי התוספות דודאי איירי קרא בעושים רצונו של מקום. אבל אין עושים רצונו כ"כ דאין צדיקים גמורים דאע"ג דכתיב ביה והיה אם שמוע וגו' לאהבה את ה' ובכל נפשכם ולא כתיב נמי ובכל מאדכם כדכתיב בפרשת שמע ובכל מאדך משמע ליה דאיירי הכא באין צדיקים גמורים דהיינו שאינם צדיקים במאד כדאמרינן דיש לך אדם שחביב לו ממונו יותר מגופו וע"כ עונשן בדבר שבממון שאין מלאכתן נעשית על ידי אחרים ודקאמר ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית ע"י כו' היינו הכת אחרת דאין עושים רצונו של מקום כלל כדכתיב ועבדת את אויביך וכתוב לעיל מיניה תחת אשר לא עבדת את ה' וגו' ואלו נעשו גם בגופן שמלאכת אחרים נעשה על ידן:

הרבה עשו כר"י כו'. נראה לפרש דודאי יש צדיקים גמורים דמקוים בהו שמלאכת עצמן נעשית ע"י אחרים אלא דמעטים המה כדאמר רשב"י גופיה בפ' לולב וערבה (מה): ראיתי בני עלייה והם מועטים אם אלף כו' אם שנים הם אני ובני וכיון דמועטין הם כ"כ אין לכל אדם לסמוך על זה לומר שאיני עושה מלאכה כלל לפי שמלאכתי נעשית ע"י אחרים שצדיק גמור אני דשמא הוא טועה ואינו צדיק גמור וז"ש הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן דרוב עולם אין צדיקים גמורים והרבה עשו כרשב"י ולא כו' לפי שרובם אין צדיקים גמורים כרשב"י וכמו ששינונו יפה ת"ת ע"ד ד"א כו' וכל תורה שאין עמה מלאכה כו' אבל לעתיד שנאמר ועמך כולם צדיקים וגו' יקוים בנו ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו':

ד. נפש החיים | שער א', פרק ח'

הנה רז"ל אמרו בענין הכרובים (ב"ב צ"ט א) כיצד הן עומדין. ר"י ור"א. ח"א פניהם איש אל אחיו. וחד אמר פניהם לבית. ולמאן דאמר פניהם איש אל אחיו הכתיב ופניהם לבית. לא קשיא כאן בזמן שישראל עושים רצונו של מקום כאן בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום וע' רש"י. ולמ"ד פניהם לבית הכתיב ופניהם איש אל אחיו. דמצדדי אצדודי. ר"ל קצת לבית וקצת זה לזה. וע' רש"י ז"ל והא ליכא לתרוצי כדלעיל כאן בזמן שישראל עושים כו'. דכיון דעיקר עשיית כרובים פניהם לבית. לא היה להם לעשותו לסימן שאין ישראל עושים רצונו של מקום. וכ"כ תוס' שם דמסתמא העמידום תחלה לפי מה שהיו עושים רש"י ולכאורה אכתי תקשי למה העמידום תחלה כרובי שלמה פניהם מצודדין ולא איש אל אחיו ממש.

והענין הוא. כמ"ש פ' כיצד מברכין (לה ב) ת"ר ואספת דגנך כו' לפי שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפך גו' יכול דברים ככתבן. ת"ל ואספת דגנך הנהג בהן מנהג ד"א דברי ר' ישמעאל רשב"י אומר אפשר אדם חורש בשעת חרישה כו' תורה מה תהא עליה. אלא בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים כו'. ובזמן שאין ישראל עושים רש"י מלאכתן נעשית ע"י עצמן שנאמר ואספת דגנך.

ולכאורה תמוה דמוקי לקרא דואספת דגנך. כשאין עושים רש"י. והא לעיל מינה כתיב והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי וגו' לאהבה וגו' ולעבדו בכל לבבכם וגו'. ועלה קאמר ואספת דגנך.

אבל הענין. כי ודאי שאין דעת ר' ישמעאל שיהא הרשות נתונה לאדם לפרוש ח"ו אף זמן מועט מעסק התורה. ולעסוק בפרנסה ויהי בטל אותו העת מעסק התורה לגמרי ח"ו. אמנם רמזו ר"י

ה. רמב"ם | הלכות תלמוד תורה, פרק א'

א. נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה, אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בהם, ואין האשה חייבת ללמד את בנה שכל החייב ללמדו חייב ללמד.

ב. כשם שחייב אדם ללמד את בנו כך הוא חייב ללמד את בן בנו שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך, ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם מִישראל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינן בניו, שנאמר ושנתם לבניך מפי השמועה למדו בניך אלו תלמידיך שהתלמידים קרויין בנים שנאמר ויצאו בני הנביאים, אם כן למה נצטוו על בנו ועל בן בנו, להקדים בנו לבן בנו ובן בנו לבן חברו.

ג. וחייב לשכור מלמד לבנו ללמדו, ואינו חייב ללמד בן חברו אלא בחנם, מי שלא למדו אביו חייב ללמד את עצמו כשיכיר שנאמר ולמדתם אותם ושמתם לעשותם, וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד.

ד. היה הוא רוצה ללמוד תורה ויש לו בן ללמוד תורה הוא קודם לבנו, ואם היה בנו נבון ומשכיל להבין מה שילמוד יותר ממנו בנו קודם, ואף על פי שבנו קודם לא יטל הוא, שכשם שמצוה עליו ללמד את בנו כך הוא מצווה ללמד עצמו.

ה. לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך ישא אשה שאם נשא אשה תחלה אין דעתו פנויה ללמוד, ואם היה יצרו מתגבר עליו עד שנמצא שאין לבו פנוי ישא ואחר כך ילמוד תורה.

ח. כל איש מִישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר בין שלם בגופו בין בעל יסורין בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כחו אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים ואפילו בעל אשה ובנים חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה שנאמר והגית בו יומם ולילה.

ט. גדולי חכמי ישראל היו מהן חוטבי עצים ומהן שואבי מים ומהן סומים ואף על פי כן היו עוסקין בתלמוד תורה ביום ובלילה והם מכלל מעתיקי השמועה איש מפי איש מפי משה רבינו.

י. עד אימתי חייב ללמוד תורה עד יום מותו שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך, וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח.

יא. וחייב לשלש את זמן למידתו, שליש בתורה שבכתב, ושליש בתורה שבעל פה, ושליש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו ויוציא דבר מדבר וידמה דבר לדבר ויבין במדות שהתורה נדרשת בהן עד שידע היאך הוא עיקר המדות והיאך יוציא האסור והמותר וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה, וענין זה הוא הנקרא גמרא.

יב. כיצד היה בעל אומנות והיה עוסק במלאכתו שלש שעות ביום ובתורה תשע, אותן התשע קורא בשלש מהן בתורה שבכתב ובשלש בתורה שבעל פה ובשלש אחרות מתבונן בדעתו להבין דבר מדבר, ודברי קבלה בכלל תורה שבכתב הן ופירושן בכלל תורה שבעל פה, והענינים הנקראים פרדס בכלל הגמרא הן, במה דברים אמורים בתחלת תלמודו של אדם אבל כשיגדיל בחכמה ולא יהא צריך לא ללמוד תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבעל פה יקרא בעתים מזומנים תורה שבכתב ודברי השמועה כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני תורה ויפנה כל ימיו לגמרא בלבד לפי רוחב שיש בלבו וישוב דעתו.

ו. רמב"ם | הלכות תלמוד תורה, פרק ג'

ז. שמא תאמר עד שאקבץ ממון אחזור ואקרא, עד שאקנה מה שאני צריך ואפנה מעסקי ואחזור ואקרא, אם תעלה מחשבה זו על לבך אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם, אלא עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי ולא תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה.

ח. כתוב בתורה לא בשמים היא ולא מעבר לים היא, לא בשמים היא לא בגסי הרוח היא מצויה ולא במהלכי מעבר לים היא, לפיכך אמרו חכמים לא כל המרבה בסחורה מחכים, וצונו חכמים הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה.

בלשונו הק' הנהג בהן מנהג ד"א. ר"ל עמחן עם הד"ת. היינו שגם באותו העת ושעה מועטת שאתה עוסק בפרנסה כדי הצורך וההכרח לחיות נפש. עכ"פ ברעיוני מחשבתך תהא מהרהר רק בד"ת.

וכן רבא אמר לתלמידיו ביומי ניסן ותשרי לא תתחזו קמאי דיקא. שלא לבא לבית מדרשו. אבל ודאי שתלמידי רבא לא היו בטלים ח"ו לגמרי מעסק התורה גם בביתם באלו הימים.

ואמרו שם הרבה עשו כר"י ועלתה בידם. והרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם. היינו רבים דוקא. כי ודאי שלכלל ההמון כמעט בלתי אפשר שיתמידו כל ימיהם רק בעסק התורה שלא לפנות אף שעה מועטת לשום עסק פרנסת מזונות כלל.

ועז"א באבות כל תורה שאין עמה מלאכה וכו'. אבל יחיד לעצמו שאפשר לו להיות אך עסוק כל ימיו בתורתו ועבודתו ית"ש. ודאי שחובה מוטלת עליו שלא לפרוש אף זמן מועט מתורה ועבודה לעסק פרנסה חס ושלום. וכדעת ר' שמעון ב"י*: והנה פסוק ואספת דגנך וגו' הוא מוצא מכלל פ' והיה שכולה נאמרה בל' רבים ופסוק ואספת נאמר בלשון יחיד. לכן קרי ליה אין עושה רצונו של מקו' כשמפנה עצמו אף מעט לעסק פרנסה:

הגהה: ולכן בפ' ראשונה של ק"ש כתיב ובכל מאדך. ובפ' והיה לא כתיב ובכל מאדכם. כי פ' שמע כולה בלשון יחיד נאמרה. ויחיד שאפשר לו. הוא צריך לקיים לא ימוש ספר התורה הזה מפני דברים ככתבן ממש. לכן נאמר ובכל מאדך פ' בכל ממוןך כמ"ש במשנה סוף ברכות. ר"ל שלא לעסוק בפרנסה כלל. אבל פ' והיה שנאמרה בלשון רבים. לרבים כמעט מוכרחים להתעסק עכ"פ מעט גם בריוח ממון לחיי נפש. לכן לא כתיב בה ובכל מאדכם. והגם שעדיין לא זו הדרך והמדרגה הגבוה שבגבוהות לפי אמיתת רצונו ית"ש לדעת רשב"י. עכ"ז גם לדידי' לא מקרי ח"ו בזה אין עושין רש"מ כשמפנין עצמם מעט גם לעסק פרנסה ובעת עסקם בפרנסה לבם נוהג בחכמה ומהרהרים בד"ת ויראת ה'. ולר' ישמעאל. זו היא עיקר רצונו ית' בהנהגת כלל ההמון. ופולגותם מה היא עיקר רצונו ית' והמדרגה היותר גבוה בהנהגת כלל ההמון)

וידוע שהכרובים. הא' רמז עליו ית"ש והשני על ישראל סגולתו. וכפי שיעור התקרבותם ודביקותם של ישראל אליו ית"ש. או להפך מ"ו. היה ניכר הכל בענין עמידת הכרובים דרך נס ופלא. אם פניהם ישר יחזו אליו ית"ש. גם הכרובים עמדו אז פניהם איש אל אחיו. או אם הפכו פניהם מעט ומצדדי אצדודי. כן היה ניכר הענין תיכף בכרובים. או אם ח"ו הפנו עורף. גם הכרובים כרגע הפנו הפכו פניהם איש מעל אחיו לגמרי ח"ו. וכענין שאמר ז"ל ביומא (נ"ד א) שהיו מגללין הפרוכת לעולי רגלים ומראין להם הכרובים שהיו מעורין זה בזה ואומרים להן ראו חיבתכם לפני המקום כו'. ובזוהר תרומה קנ"ב ב' אימתי איהו ברחמי. א"ל בשעתא דכרובים מהדרן כו' ומסתכלן אנפין באנפין. כיון דאינון כרובי' מסתכלין אנפין באנפין כדין כל גוויין מתתקנן כו'. כמה דמסדרין ישראל תקונייהו לגבי קוב"ה הכי קיימא כולא והכי אתסדר כו'. ובפ' אחרי נ"ט ריש ע"ב שבת אחים כו' בשעתא דהוו חד בחד משגיחין אנפין באנפין כתיב מה טוב ומה נעים וגו' וכד מהדר דכורא אנפוי מן נוקבא ווי לעלמא כו' ובז"ח ס"פ תרומה ל"ו א' בכל זמנא דישראל הוו זכאין כרובים הוו דביקין בדביקו אפין באפין. כיון דהוו סרחן הוו מהדרין אפיהו דא מן דא כו'. וע"ד כרובים בהווא זמנא דהוו ישראל זכאין הוו אנפין באנפין כו'. ועל רזין אלין הוו ידעי אי ישראל זכאין אי לא כו'. כתיב עבדו את ה' בשמחה חדותא דתרין כרובין כו' כיון דשאר י עלייהו אתהדר בחדוה כו' ועלמא אתהדר ברחמי כו' וע"ש באורך: